

„Rok od roku byl větší vliv muže, který vykonal pro založení kon-
cizně pojaté sociologie více než
Schäffle, Wundt a Dilthey. Tímto
mužem byl Ferdinand Tönnies.“

(Leopold von Wiese: *System der
allgemeinen Soziologie*)

Ferdinand Tönnies, profesor sociologie a
filosofie v Kielu, rodák z Oldenswurtu ve
Schleswicku, někdy omylem pokládáný
za Holanďana, konzervativní politik a po-
krokový sociolog,² jeden z nejvlivnějších
autorů nové epochy sociologie vůbec a
americké sociologie 30. let zvláště, spo-
jnice sociologie 19. a 20. století, zůstal pro
dnešní generaci v určitém smyslu nedoře-
šenou hádankou. Zůstal nedoceněn mód-
ními neideologickými směry v sociologii,
které chtěly přehlížet negativní smysl je-
ho politické koncepce, stejně jako dogma-
ticky orientovanou historicko-materialis-
tickou kritikou, která nechtěla vidět ne-
smírný význam jeho koncepce společnosti.
Mezitím uplynulo od vydání jeho základ-
ního díla bezmála celé století. Klademe-li
si dnes znovu otázku jeho teorie, má to
svůj důvod nejen ve smyslu Tönniesově,
ale mnohem spíše ve smyslu potřeb mo-
derní vědy o společnosti. Vycházíme-li —
více či méně spontánně — z Marxovy
koncepce společnosti, pak navázání na
Marxovo pojetí člověka může být kon-
tinuální jen za předpokladu, že náš vztah
k Marxově materialistické teorii prostou-
pila znalost celého vývoje společnosti v
období, které leží mezi poslední čtvrtinou
19. století a dneškem.

V souvislosti s celou řadou tehdejších
sociologických koncepcí (jak o nich mluví

L. von Wiese — a mohli bychom dodat:
jsou to ještě přinejmenším Georg Simmel,
Alfred Vierkandt, Gabriel Tarde, Enrico
Ferri, Vilfredo Pareto aj.) hraje význam-
nou roli Tönniesova koncepce, v níž se
autor pokusil analyzovat sociální vztahy
podle měřítka jejich přirozenosti. Lze říci,
že Tönnies ve své koncepci položil —
vpravdě geniální anticipací lidského pro-
blému moderní doby — základ k novému
pojetí, k vztahovému pojetí lidského fak-
toru.

Tönnies, spolu se Simmelem a Maxem
Weberem, je právem považován za „prvé-
ho německého klasického sociologa.“³ Pod
vlivem studia Hobbese se dostal od filo-
sofie a tehdy vlivné kriminologie k socio-
logii; jeho nejbližšími východisky byli
Spencer a Comte, dále Albert Schäffle,
Sir Henry Maine, Karel Marx, Lewis
Henry Morgan. Není bez zajímavosti, že
původní podtitul jeho světoznámé práce
Gemeinschaft und Gesellschaft zní *Studie
o socialismu a komunismu*.

Tönnies se bezesporu zasloužil i o to, že
se hovoří o německé sociologii v literatuře
už od roku 1880. A nejen to — možno
dodat, že Tönnies přesáhl hranice němec-
ké sociologie, zprostředkoval německou
myšlenkovou tradici sociálních věd novým
generacím amerických sociologů (jak o
tom mluvil mj. Talcott Parsons na své
přednášce v Praze) a vyplnil tak mezeru,
která se začala vytvářet mezi scientistic-
ky a humanisticky orientovanou sociolo-
gií. V určitém smyslu možno Tönniesovu
koncepci považovat i za zprostředkující
článek mezi moderními koncepcemi člo-
věka a východisky Marxova humanismu

¹ Předneseno v Tönniesgesellschaft, Christian-
Albrechtsuniversität zu Kiel, 21. 11. 1966. Pro české
vydání literárně upraveno a doplněno.

² Není snadné přiblížit složitou úlohu Tönnie-
sovu (zejména v 30. letech) dnešnímu čtenáři.
Tönnies sice tvořil jednu z teoretických bází pro
nacionalisticko-konzervativní tendenci Německa (a
jeho teorie je využíváno ve smyslu hesla „Blut
und Boden“), avšak současně vyšel z Marxe a
dokonce ještě za nacistické éry, jak je uvedeno
v první stati o Tönniesovi uveřejněné v Sociologic-
kém časopise, vyslovil své sympatie k Marxovi

a socialismu. Tato Tönniesova pozice dosti dobře
vyjadřuje spleť a nepřehlednou situaci tradič-
ních německých ideologií v předválečné době.

³ Viz H. Maus: *A Short History of Sociology*,
London 1965, str. 76 ad. Na historickou spojitost
Tönniesovy teorie a sociologické koncepce M.
Webera znovu poukázal nestor německé sociologie
L. von Wiese ve svém diskusním příspěvku na
německém sociologickém dnu v roce 1965. Viz
L. von Wiese: *Max Weber und die Soziologie
heute*, Verhandlungen des deutschen Soziologent-
ages, Tübingen 1965, str. 68 ad.

(máme na mysli Marxovy rané práce, zejména *Pařížské rukopisy*).

Ferdinand Tönnies postřehl ve vymezení znaků „společnosti“ („Gesellschaft“) skutečnost, která staví jeho koncepci sociálních vztahů na jedno z nejpřednějších míst v soudobé sociologii: ukazuje totiž, že „Gesellschaft“ v sobě zahrnuje znak individualizace. Proto Tönnies má na mysli soudobou společnost, lze říci — dnešní terminologii — že připisuje soudobému společenskému řádu individualizaci jako charakteristický znak. Toto je významný *historický* prvek Tönniesovy koncepce, která s tím stává z nártury struktury sociálních vztahů rozbořem skutečně existujících sociálních vztahů.

A nejen to: společnost (tedy „kapitalistische Gesellschaft“) v sobě zahrnuje tento znak individualizace od toho momentu, kdy začala nabývat charakteru „společenskosti“ (jakožto protikladu pospolitosti) — tedy, nebereme-li v úvahu nejasné období raného feudalismu, v celém období od renesance výše.⁴

Tento znak „společnosti“ je ovšem v plném smyslu toho slova moderní — což sice už z Tönniesovy koncepce nevyplývá, nicméně pro její zhodnocení má svůj význam.

Ve svém základním pojetí „společenskosti“⁵ se Tönnies blíží tehdejšími koncepcím sociální psychologie, které ve své době znamenaly jednu z nejprogressivnějších orientací vědy o společnosti.⁶ Můžeme vytknout zejména tyto charakteristické znaky jeho koncepce:

1. Společnost je především chápána jako něco, co existuje mimo „organické“ lidské svazky, jako něco cizího vlastnímu lidskému pojetí života. A totéž vystupuje, i když v poněkud jiné formě, v sociální

psychologii. I dav je brán jako něco v podstatě nemorálního a cizího člověku.

2. Tönnies rozlišuje „reálné, organické“ společenské svazky platné pro „pospolitost“, a „ideální, mechanické“ vztahy příznačné pro „společnost“. Odlišnost obou je dána nejen stupněm jejich přirozenosti, ale i formálními znaky: stupněm trvanlivosti, schopností přitahovat nebo odpuzovat. V tomto ohledu se Tönniesova koncepce blíží sociální psychologii, která např. dav chápe jako něco, co může dobře postihnout právě formálními znaky — nebof jde o něco, čehož existence je víceméně momentální a co má tendenci se velmi brzy rozpadnout na příslušná hlubší společenská seskupení.

3. Konečně, u Tönniese je třeba vyzvednout, že zcela uvědoměle staví do středu své pozornosti společenskou skupinu (Gruppe) a nikoliv jednotlivce, že individualismus (byť i třeba „Massenindividualismus“) chápe jako víceméně extrémní — i když reálně existující — projev společenského života. Tím staví svou práci na poznatcích, jež byly pro jeho dobu nové a jež se rozcházely s tradicí filosofie 18. i 19. století, která vyzvedala individualitu, individuum. Tím se Tönnies snad nejvíce přibližuje sociální psychologii, pro niž je existence společenské skupiny základním a evidentním poznatkem. A kromě toho existuje ještě jedna shoda — i Tönnies, i sociální psychologie vycházejí z faktu „vůle“ jako ze základního předpokladu.

Na druhé straně Tönniesova koncepce je původní a v tomto směru se od sociálně psychologických koncepcí v řadě bodů odlišuje.

1. Předně, Tönnies chápe „pospolitost“ a „společnost“ jako dvě stránky téhož (i když substanci sociálních vztahů blíže neurčuje). V tomto předpokladu jakoby

⁴ Tönniesův stoupenec, americký sociolog Don Martindale, chápe přechod od „Gemeinschaft“ ke „Gesellschaft“ jako v podstatě dvě stadia vývoje společnosti a ve smyslu této koncepce stanoví tuto vývojovou řadu sociálních teorií: Auguste Comte — vývoj od teologické společnosti k pozitivní.

Herbert Spencer — vývoj od militaristické společnosti k industriální.

Henry Sumner Maine — vývoj od společnosti, v níž převládá status, ke společnosti, v níž převládá smlouva.

Ferdinand Tönnies — vývoj od Gemeinschaft ke Gesellschaft.

Robert Redfield — vývoj od lidové společnosti k sekularizované společnosti.

(Viz *Social Life and Cultural Change*, Toronto-Princeton-New York-London 1962, str. 14).

⁵ „Die menschlichen Willen stehen in vielfachen

Beziehungen zu einander; jede solche Beziehung ist eine gegenseitige Wirkung ... Diese Wirkungen sind ... bejahende oder verneinende. ... Die durch ... positives Verhältnis gebildete Gruppe heisst ... eine *Verbindung*. Das Verhältnis selber, und also die Verbindung, wird entweder als reales und organisches Leben begriffen — dies ist das Wesen der *Gemeinschaft*, oder als ideelle und mechanische Bildung — dies ist der Begriff der *Gesellschaft*.“ (S. 3.)

⁶ Moderní historik sociologie Heinz Maus poznamenává, že jistý předstoupě Tönniesova rozdělení společností (sociálních struktur) na „sociální“ a „pospolité“ nacházíme poprvé pravděpodobně už u Lewise Henryho Morgana (1818–1881) v jeho rozdělení struktur na „societas“ (pospolitá společnost, založená na osobních vztazích) a „civitas“ (struktura determinovaná vlastnictvím a městským životem). Viz *A Short History of Sociology*, London 1963, str. 64.

doznávala dialektická tendence německé klasické filosofie, předpoklad dialekticky diferencované struktury, tedy dobově neobyčejně cenný, protomechanický prvek.

2. Druhou závažnou diferencí Tönniesovy koncepce je orientace na zkoumání sociálních vztahů. To předpokládá pojmosloví, síť kategorií, a Tönnies v důsledku této orientace dává současně sociologii první relativně přesnou soustavu vědeckých pojmů.

Na tuto stránku Tönniesovy teorie nazvuje pak zejména škola Formalsoziologie, především Kölnerkreis, jehož nejlepší představitel, Leopold von Wiese, nazývá svůj systém sociologie „naukou o vztazích“ (Beziehungslehre). Systémologická stránka této „sociologie velkého stylu“ se sice v negaci empirické sociologie dalších tří desetiletí ukázala jako nepodstatná, avšak v pozdější koncepci strukturálně analytické školy o to více vystoupila do popředí velkorysost Tönniesova řešení. — Lze říci, že v tomto smyslu Tönnies zprostředkoval hodnotovou škálu takové sociologie, „která je v první řadě disciplinou filosofickou“ (jak pravil ve svém projevu k německé sociologické společnosti v roce 1911), nové době.

Pokud jde o odlišení Tönniese od vlastní německé idealistické filosofie, je třeba říci, že pokračuje sice v tradici filosofie dějin, ne však v tradici všekosmických systémů. To je diference v jistém slova smyslu příznivá — neboť Tönnies zákonitě souvislosti společenského dění nepostuluje, ale snaží se je dokázat (s odkazy na řadu evidentních jevů společenského života). Jakkoli je pochybné, zda Tönniesova metoda je prostá spekulativnosti (naopak lze říci, že jde o přenesení spekulace na menší pole působnosti), přesto jsou tu už spekulativnosti dány určité meze. To je první relativně kladný rozdíl

mezi Tönniesem a německou klasickou filosofií. Druhý rozdíl je poněkud jiného druhu: u Tönniese (podobně jako u soudobé sociologie) je opomíjen společenský život jakožto dění. A tak se stává, že Tönniesova sociologie redukuje dynamickou dialektiku (např. Hegelovu) na systém společenských vztahů,⁷ aniž by bylo docenováno, že jedno i druhé může být racionálně pochopeno jako stránka společenského dění. I když se v tomto druhém ohledu Tönnies odlišuje od německé klasické filosofie nepřiznivě, není ani v tomto ohledu bez významu pro systematickou sociologii.

V čem je věčná podstata Tönniesovy teorie, může osvětlit následující stručný náčrt. Tönnies rozděluje společnost na dvě řady vztahů: na vztahy „pospolitosti“ (Gemeinschaft) a na vztahy „společenskosti“ (Gesellschaft). Vztahy pospolitosti jsou zakotveny citově a zvykově (emotionale u. traditionale), vztahy společenskosti rozumově (Gesellschaft = rationale Gemeinschaft).⁸

Důležité je dále to, že tyto dvě řady společenských vztahů jsou u Tönniese chápány jako vztahy vůlí, volních lidských akcí. Pospolitost má podle Tönniese svůj zdroj v „podstatné vůli“ (Wissenwille), společnost pak v „libovůli“ (Kürwille). „Podstatná vůle“ je podle Tönniese charakteristická pro celého člověka (jako organismus), „libovůle“ je jen plodem mozku. Tyto vztahy vůlí jsou pak buď souhlasné nebo nesouhlasné; Tönnies se zabývá jenom souhlasnými.⁹

Zhruba řečeno, Tönnies chce ukázat asi na tuto okolnost: jeden druh společenských vztahů plyne z přirozených rysů lidí, z jejich přirozených potřeb, kdežto druhý druh společenských vztahů je až něčím pozdějším, vytvořeným, a vzhledem k přirozeným vztahům pospolitosti je cizím vlivem.¹⁰ Je ovšem třeba říci, že už

⁷ V tomto ohledu je příznačné např. to, že značná část Tönniesových základních pojmů se týká kategorie vztahu: Beziehungen, Bildungen, Einheit, Übergewicht und Ausgleich, Allgemeine Tendenz, Objektive Qualität, Progress (Entwicklung), Regress, Widerspruch, Verhältnis, Formen (Keimformen, Gesamtformen). Viz *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

⁸ Podrobnější rozdělení oblastí společenského života podle dvojice uvedených vztahů je patrné z tohoto Tönniesova schématu:

A. Gemeinschaft

1. Familienleben = Eintracht. Hierin ist der Mensch mit seiner ganzen Gesinnung. Ihr eigentliches Subjekt ist das Volk. („Hauswirtschaft“).

2. Dorfleben = Sitte. Hierin ist der Mensch mit seinem ganzem Gemüte. Ihr eigentliches Subjekt ist das Gemeinwesen. („Ackerbau“).

3. Städtisches Leben = Religion. Hierin ist der

Mensch mit seinem ganzen Gewissen. Ihr eigentliches Subjekt ist die Kirche („Kunst“).

B. Gesellschaft

1. Grosstädtisches Leben = Konvention. Diese setzt der Mensch mit seiner gesamten Bestrebung. Ihr eigentliches Subjekt ist die Gesellschaft schlechthin. („Handel“).

2. Nationales Leben = Politik. Diese setzt der Mensch mit seiner gesamten Berechnung. Ihr eigentliches Subjekt ist der Staat („Industrie“).

3. Kosmopolitisches Leben = Öffentliche Meinung. Diese setzt der Mensch mit seiner gesamten Bewusstheit. Ihr eigentliches Subjekt ist die Gelehrten-Republik („Wissenschaft“).

Viz *Gemeinschaft u. Gesellschaft*, s. 251.

⁹ Viz tamtéž, s. 3.

¹⁰ „Gemeinschaft der Sprache, der Sitte, des Glaubens: aber Gesellschaft des Erwerbes, der Reise, der Wissenschaften.“ L. c., s. 4.

samo hledisko *rozdělování* oněch dvou stránek vztahů je povážlivým faktem. Vlastní historicitu společenských vztahů záleží *ve vývoji jejich původních forem* pod vlivem daných existenčních podmínek. Nelze nevidět, že v Tönniesově koncepci „pospolitosti“ doznívá minulost německé romantické vědy — Tönnies je jakoby posledním článkem řetězu teorií (jejichž autory byli Fichte, Schelling, Novalis, Adam Müller aj.), které se soustřeďovaly na pojem „národa“ (Volk).¹¹

Je pravděpodobné, že Tönnies sám nebyl příčinou této interpretace jeho teorie — jeho koncepce společnosti je do značné míry neideologická, se zřetelnou tendencí k všeobecnosti a logickému zjednodušení empirických sociálních forem. Základní význam Tönniesův tkví bezpochyby v jeho

významu pro vědu a nemůžeme ho činit odpovědným za neorganické využití jeho teorie v úzce nacionalistickém smyslu.

Lze tedy shrnout, že Tönniesova koncepce společnosti ovlivnila sociologii nejméně ve dvojím ohledu: Jednak poskytla sociologii systém vědeckých pojmů, jasná a zřetelná kritéria, podnítila teoretický zájem o problematiku lidských vztahů, ovlivnila studium člověka a společnosti bezprostředně ve své době; jednak se stala východiskem pro analýzu sociálních struktur nové společnosti a nepřímo tak zasáhla do nejmodernější etapy dějin sociologie. Jeho koncepce byla a zůstává výzvou ke studiu těch sfér lidských vztahů, které zůstaly na pokraji zájmu existujících sociálních disciplín, k vybudování nové teorie lidských vztahů.

¹¹ Tento pojem, rozvedený v Německu nejširěji Wundtem, byl později zneužit nacismem; spolu s tím byly činěny i pokusy uvádět do souvislosti

Tönniesovu „Gemeinschaft“ a nacistickou „Volksgemeinschaft“. Viz pronacistický sborník *Dnešní Německo*, Praha 1939.